

קווים לתהליך גאולת קרקעות עמק בית-שאן

אהרון יפה

מבוא

גאולת אדמות עמק בית-שאן היא פרשה בתולדות ההתיישבות הציונית שלקחיה טובים אף היום, שמתרבים רעיונות ה"טרנספר" או העברת אוכלוסין מרצון או בכפייה על מנת לפנות דרך להתיישבות יהודית ללא חיכוך באוכלוסייה ערבית שכנה. את תהליך רכישת אדמות העמק ופינוי אוכלוסיית הבדואים שישבה בו ביצעו המוסדות הציוניים באופן מושכל, ברגישות ובסבלנות לאוכלוסייה, בתהליך שארך למעלה מ-25 שנים (1922-1946).

מאמר זה ידון גם במעמד קרקעות עמק בית-שאן בתקופה העות'מאנית ובשינוי שחל בו עקב הרפורמות בהן הוחל ברבע האחרון של המאה הי"ט. תהליך הרפורמות הביא לשינוי בנוף הפיזי והאנושי בעמק - תהליך שנתעצם בשנות המנדט הראשונות עם ההסכם על הסדרת הבעלות על קרקעותיו, הסכם "עיר מודורה" (1921).

אחת התוצאות של ההסכם היתה החלטת המוסדות הציוניים לרכוש את אדמות העמק לשם יצירת רצף התיישבותי לאורך עמק הירדן הצפוני וכן הקמת גוש קרקעי רצוף מיישובי דרום הכנרת (הדגניות) עד ליישובי עמק יזרעאל.

בעקבות המלצות ועדת פיל וחוק הקרקעות (1940) שבא ליישם את הספר הלבן (1939) הגיעו המוסדות הלאומיים לכמה מסקנות:

א. עקב האיום לקריעת שטחים ניכרים משטחי "המדינה שבדרך" יש צורך לרכז מאמץ באותם שטחים (63% משטחי ישראל - שכוננו אזור א') שבהם נאסר על יהודים לרכוש קרקע ובכללם אזור ההר ואזור עמק בית-שאן.

ב. יש לעשות כל מאמץ ליצור רצף טריטוריאלי שיבטיח את בטחון היישובים והמתיישבים הבודדים מפני בידוד. רצף יישובי יחזק את כוח המגן שלהם, יבטיח את דרכי התחבורה ואת מורל המתיישבים במיוחד באזורי הספר.

עיקר המאמר ידון על כן בתהליכי הרכישה. מפאת צמצום היריעה, אין אפשרות דיון בטיב היחסים שנוצרו בין המוסדות הלאומיים ושליחיהם ובין ראשי שבטי הבדואים שמניעיהם נעו בין תאוות הבצע והדאגה לעתיד שבטיהם למול תנופת ההתיישבות העברית ונחישותה, ובין לחצי הלאומנות הערבית והסולידריות הערבית.

אדמות עמק בית-שאן בסוף התקופה העות'מאנית

עמק בית-שאן שימש בתקופה העות'מאנית גבול בין המזרע לשימון. היו תקופות בהן עובדו אדמותיו ולעומתן תקופות בהן התחזקו שבטי המדבר ופשיטותיהם על יישובי הקבע בעמק הותירוהו שומם, מוכה ביצות וקדחת.

בשנת 1875 מתארים קונדור וקיצ'נר את בית-שאן בסקר שערכו, ככפרון עלוב הבנוי בקתות חומר¹. חלף רק דור ובשנת 1900 ביקר במקום שומאכר הגרמני שכתב - "אוכלוסיית העיר בית-שאן גדלה במהירות. הרחוב הראשי מטופח יפה ומצול בשררות עצי שיטה. במקום נבנים חנויות ומחסנים מודרניים על-ידי התושבים"².

במאות ה-18-19 חלה ירידה כלכלית באימפריה העות'מאנית, שנבעה בחלקה משיטת הממשל

והמסוי במחוזותיה. אחד המחוזות שנפגע עקב ליקויי השיטה היה עמק בית-שאן. המסים הכבדים שבהם חויבו חקלאיו גרמו לחוסר מוטיבציה וחוסר יכולת לטייב אדמותיו ולהשקיע בניקוז ובהשקיה. כך דולדלו אדמות העמק ויושביו צברו חובות כבדים ובסופו של דבר עזבו רבים מהם את האדמות. רק עם עליית השולטן עבדול חמיד השני (1867) החלו להתחולל שינויים באימפריה ובשנת 1870 הוקמה ועדה שתפקידה היה לבחון את המצב בעמק ולהמליץ על דרכים לשיפורו.³ הוועדה מצאה שחלק גדול מהאדמות לא היה מעובד בפועל ורק בשנת 1860 הוחל בעיבוד מספר משבצות קרקע על-ידי הבעלים המקוריים שנאלצו לעזוב אדמותיהם עקב התערערות הביטחון ולחצם הגובר של הבדואים. שיפור מצב הביטחון הביא לחזרת הבעלים המקוריים ועמם מתיישבים חדשים מהגלעד. במקרה זה, שלל החוק העות'מאני את זכות הבעלות מאדם שלא עיבד את אדמתו תקופה ממושכת, והפך את הקרקע ל"מחלול". הוועדה העלתה גם שלמעשה לא נמצא בעל קרקע אחד שמילא את התנאים המקנים לו את הזכות החוקית על הקרקע. בסופו של דבר נתקבלה ב-1882 פקודה לרשום את כל הקרקעות האלה בספרי האחוזה כקניין פרטי של השולטן (גיפטליק). נרשמו בספרי האחוזה בשנים 1872-1881 כ-400 אלף דונם כגיפטליק שבהם היו רוב אדמות הבקעה - 156 אלף דונם, אדמות גבעות בגליל - 139 אלף דונם וכ-100 אלף דונם מאדמות עמק בית-שאן.

לאחר מהפכת "התורכים הצעירים" ב-1908 החליטה ממשלת אתאטורק לשלול מהשולטן את בעלותו של קרקעות הגיפטליק ואלה הפכו לאדמות מדינה (קרקעות "מודווארה"). החוכרים, שהיו האיכרים שישבו על הקרקע ולא גורשו, המשיכו לשלם מס של 12.5% מהיכול ועוד 10% דמי חכירה.⁴

תהליך זה הביא לשינוי בעמק בית-שאן, שינוי אותו מתאר החוקר הגרמני באומן בראשית המאה - "מאז נלקחו אדמות העיור מהבדואי והוכרזו כאדמות הממשלה הן מנוצלות ביתר קפדנות ויישובים חדשים צצים פה ושם. העזיבה ואי הביטחון נסוגו הרחק מהעיור בפני התחבורה והציביליזציה"⁵.

השינוי בסטטוס המשפטי של אדמות עמק בית-שאן הביא לשיפור בטיפול האדמיניסטרטיבי בהן, משום שמושל המחוז היה עתה אחראי לרכוש השולטן וכן משום שהמושל הועלה בדרגה מקאימקס למודיר.

באומן אף מונה חלק מהסיבות לשינוי בנוף העמק:

- א. השיפור הבטחוני שחל עקב קבלת אחריות ממשלתית על העמק וגירוש החומסים הבדואים.
- ב. שיפור בתחבורה שקישר את העמק למרכזי היישוב והשלטון.
- ג. התיישבות של קבע בעמק (כך הוחכר חלק מאדמות העמק לבעלי חוות כמו משפחת סורסוק מברות).

אדמות עמק בית-שאן בתקופת המנדט

עם הקמת ממשלת המנדט עברו קרקעות גיפטליק לממשלה כנכס המנדט. סעיף 6 בכתב המנדט ייעד את קרקעות המדינה לקליטת עולים יהודיים ויישובם. ממשלת המנדט ביקשה להגיע להסכם חכירה עם תושבי העמק אולם אלה דחו את הצעות הממשלה בטענה כי האדמה היא רכושם שבה להם בירושה. לטענתם, הבעלות על הקרקע הופקעה על-ידי הממשלה והם רוצים אותה בחזרה. מול טענות תושבי האזור עמדו טענות המוסדות הלאומיים, שנטענו על-ידי ועד הצירים, אשר דרש חלק מהאדמות עבור עשרות אלפי מתיישבים יהודיים חדשים. לטענתו האוכלוסייה המקומית לא ניצלה את הקרקעות ואת האפשרויות החקלאיות הטמונות בהם, עקב טיב הקרקעות והמים המרובים הזורמים בן לשוא.⁶

לבסוף קיבל הנציב העליון הרברט סמואל את טענות תושבי העמק והסכים למכור להם את הקרקעות בתור "מירי" (שיש למחזיקים בהם זכויות הנאה). ההסכם על העברת הקרקעות למעבדיהם קבע את התנאים להעברה, גודל המשבצת וערך התשלום עבורן לממשלה.⁷ הסכם זה ידוע בשם הסכם "עיר מודווארה" והוא בוצע על-ידי ייפוי כוח שנתנו תושבי העמק לעורך הדין החיפני וודיע בוסתאני, שהיה אז אחד ממזכירי מושל המחוז בחיפה.⁸ הסכם עיר מודווארה כלל שלושה סעיפים עיקריים שקבעו את סוג הבעלות, גודל החלקה המשפחתית, ומחיר החכירה:

א. לכל אבי משפחה המחזיק בקרקע (אותה קנה, או זכה בה באופן אחר) שבמשך עשר שנים רצופות עיבד חלק מן הקרקעות האלה, יש הזכות לדרוש שירשמו את החלק המעובד על שמו כקרקע "מירי" בלי להתחשב בגודל השטח, אם רק זרע תבואות חורף או תבואות קיץ במשך שתי השנים האחרונות. כל בוגר שבשעת חתימת החוזה היה נשוי, יהיה נדון כאבי המשפחה, אשה שהיא אם למשפחה תהיה זכאית גם היא לקרקע חקלאית.

ב. משפחה שעובדה פחות מ-150 דונם תהיה זכאית לקבל לא פחות מ-150 דונם אם מספר הנפשות בה אינו עולה על חמישה. לכל נפש למעלה מזה - זכאית המשפחה לקבל עוד 30 דונם נוספים.

ג. האיכרים צריכים לשלם לממשלה דמי העברת הקרקע על שמש, לירה וחצי לכל דונם באדמת שלחין ולירה ורבע באדמת בעל (את דמי ההעברה התחייבו האיכרים לשלם ב-15 שיעורים, 15 שנה מיום חתימת החוזה, ואחר כך האריכה הממשלה את התשלום ל-30 שנה). ב-5 השנים הראשונות לא תגבה הממשלה ריבית על החוב, על עשרת התשלומים האחרונים תגבה ריבית בשעור של 6.5%.

המוסדות הציוניים היו מלאי אכזבה מההסכם שהעביר את הבעלות על אדמות עמק בית-שאן לשבטים תושבי העמק. עמק בית-שאן שימש כעתודה קרקעית חקלאית רבת חשיבות שתפקידה היה לשמש כקרקע התיישבותית עתידה לשם יצירת חייץ יהודי בצפון עמק הירדן וכן רצף התיישבותי מדרום הכנרת וערש ההתיישבות בו ליישובי עמק יזרעאל המערבי. האכזבה הזו הביאה ליצירת אסטרטגיה של רכישת קרקעות שבטי העיוויה⁹ והעברת תושביו לאדמות חליפיות שנרכשו ע"י חברת "הכשרת הישוב" בעבר הירדן המזרחי בתיווך רגיה ראיס.¹⁰

שבטי הבדואים של עמק בית-שאן

במפקד המנדטורי של שנת 1931 נמנו 3500 בדואים בעמק בית-שאן. באומדן שערך דב ניר על-פי תוצאות משנת 1944/5 הוא העריך את אוכלוסי החבל ב-3016¹¹. הירידה במספר מוסברת במעברם של חלק מבני שבט העיוויה לעבר הירדן המזרחי.

מבחינת אתנית נחלקו שבטי הבדואים של עמק בית-שאן לשתי חטיבות עיקריות¹²:

1. שבטי אל סאקר

ישבו בעיקר במזרח עמק בית-שאן ובדרום מערבו - בחלקי האדמה הנקראים: חימרה, חוניזיר, ספא, פטור, ערידה ואום עגירה. מוצא שבטי ערב אל סאקר הוא כנראה מנג'ד (חצי האי ערב), ומסורת זקני השבט מייחסת את בואם לאמצע המאה ה-17 או ה-18¹³. בני השבט הזה נודעו כמחרחרי מלחמה והתגרו רבות בשכניהם, בשלטון העות'מאני ובמושל בית-שאן אחמד ג'אזר פחה. שיד השבט היה בתקופה הנדונה יוסף ארסן.

2. שבט העיוויה

מוצא אתני - שבט זה השתייך לשבטי המיסל אל גיזל שמוצאו היה, כנראה, מהחורן. השבט ישב

בצפון העמק בהנהגתו של מוחמד זינאתי שנקרא "בעל החרב". העיזאויה והסאקר, ששכנו בעמק בית-שאן, כבר לא היו בעלי הרכב דמוגרפי טהור בראשית המאה ה-20. אוכלוסייתם היתה מעורבת והיו ביניהם כמה ממוצא בדואי, כמה שהיו בעבר עבדים כושים וכאלה שנקראו בני עיוארנה (תושבי העיר) וכן חקלאי הסביבה.

אוכלוסייה

מספר מפקדים נערכו באוכלוסיית הבדואים של עמק בית-שאן, ואומר על כך תושב המקום - "מתמיד ידוע כי קשה לעשות מפקד בין הבדואים"¹⁴. סיכום המפקדים וההערכות נותן לנו את התמונה המקורבת הבאה: בשטח העיזויה היו יותר מ-18,000 דונמים שהתחלקו ל-32 חלקות. בהסכם עיור מודווארה קיבלה משפחת זינאתי שטח גדול של כ-7500 דונם. חלקים גדולים אחרים נשארו בידי הממשלה ומעט אדמות חולקו לפלחים אחרים. אופי הקרקע - "גוש העיזויה... היא אדמה מחלחלת, דשנה וראוי לעיבוד בלי צורך בהכשרה מוקדמת... הגידולים האינטנסיביים כבננות, אשכוליות, תמרים וירקות בכירים עשויים לגדול שם בהצלחה"¹⁵. עם זאת, ישנן חלקות מתוך השטח שאינן ראויות לעיבוד משום היותן מדרוניות, ביצתיות, מלוחות (אדמות מעוז) או שאינן ראויות לעיבוד אינטנסיבי מסיבות אחרות¹⁶.

אדמות המיסל אל ג'זל

גוש המיסל ממוקם דרומית לגוש העיזויה וגובל במזרחו בירדן. שטח הגוש מגיע ל-5608 דונם¹⁷. אזור המיסל היה אחד האזורים העשירים במים בעמק בית-שאן. המים הגיעו ממעיין שיד סמד שהיה אחד המעינות השופעים באזור. למעיין סמד זרמו גם חלק מעודפי מי בית-שאן. לחלקו הדרומי של המיסל זרמו גם מי מעיין שיד מוחמד... אפשר היה להשקות חלק מאדמות המיסל המזרחי ממי הירדן מבלי צורך לשאבם לגובה¹⁷.

תהליך גאולת עמק בית-שאן

חברת "הכשרת הישוב" החל ברכישת אדמות עמק בית-שאן בלי לקבוע מדיניות מתוכננת להתיישבות בעמק. הראשונה שפעלה היתה חברת פיק"א שנציגה הספיק להתקשר ביחס לשני גושים, אך בסופו של דבר בוטלה הרכישה.

אולם כניסת המוסדות הלאומיים לעמק בית-שאן הדאיגה את ממשלת המנדט. זו פרסמה תקנות המתייחסות להסכם עיור מודוורה והגבילו את אפשרויות מכירת האדמות, משום ש"לממשלה נודע כי אריסי אדמות עיור-מודוורה, הכפופות להסכם 1921, העבירו במקרים אחדים את זכויותיהם על-ידי מכירה בניגוד לתנאי ההסכם"¹⁸.

השנים 1927-1931 היו שנים של מצוקה כספית בחברת "הכשרת הישוב" ומשבר כלכלי בארץ. רבים מבני "העלייה הפולנית" חזרו לפולין, לא עמדו בהתחייבויותיהם ל"הכשרת הישוב" ולא שילמו את כספי רכישות הקרקע. החברה שקעה בחובות ועול הטיפול בדחיית תשלומי חובות החברה ושל חברות "משק" ו"קהילת ציון" הוטל על היושע חנקין משום שהיתה לו השפעה על משפחת סירסיק - אחת הנושות הגדולות.

השטחים הראשונים נרכשו בעמק בשנת תרפ"ט (1929). חנקין רכש בעיזויה גוש גדול של 3000 דונם בסמוך לירדן, ולאחר מכן באה התקשרות חוזית לגבי 1500 דונם בשטח הבואנטי. הרכישה בוצעה תוך הקפדה על תנאי עיור-מודוורה - שישאירו בידי הפלחים מינימום של 100 דונם לאיש¹⁹. דרך אחרת היתה לקנות ממתווך קרקעות - שאינו מתפרנס מהקרקע²⁰. השלטון הבריטי חייב את הקק"ל לשלם את מחיר האדמה במזומן ובתוספת ריבית בעד אחור בפרעון חובות הבדואים.

"הכשרת הישוב", שרכשה את הקרקע, העבירה אותה לחברה המחזיקה - הקק"ל. עם זאת,

הקרקעות לא הועברו מיד לידיים עבריות. על כך מתלונן ד"ר גרנובסקי - "שאלת החזקת האדמה בבית-שאן... היא חמורה מאוד, באשר היא מפוזרת... וגם רחוק מיישובים עבריים. מסופקים אנו אם יעלה בידנו לעשות איזו פעולה ממשית בכיוון של החזקה באדמת בית-שאן"²¹. מדיניות ממשלת המנדט כלפי רכישת קרקעות בארץ ישראל נקבעה לרוב בבריטניה. עם זאת, הרי הפקידות המקומית היתה מסוגלת להקשות או להקל על פעולת גואלי הקרקע. היחסים הטובים שנקשרו עם פקידים כמו אנדרוס ממחלקת הפיתוח הממשלתית, או בלקבורן - מושל המחוז, הקלו, על-פי עדויות רבות, על פעולות המוסדות בעמק בית-שאן. בראשית פעולות רכישת הקרקעות בעמק בית-שאן היו התנאים קלים יחסית ואלה נמשכו עד ראשית 1936. עם עליית הלאומנות הערבית החלה הפקידות הממשלתית להקשות על פעילות רכישת הקרקע. ב-29 בינואר 1936 באה הודעת משרד המושבות בדבר הגבלת מכירת הקרקעות. כל מוכר חויב להותיר בידיו יחידת קרקע הנחוצה למחייתו.

בעקבות מאורעות 1936 הוקמה ב-21 ביולי 1936 ועדת פיל שתפקידה היה לחקור את הגורמים שהביאו למאורעות. בתום שנה של עבודה הוחלט, בין השאר, על הטלת הגבלות בהעברת קרקעות מערבים ליהודים. החלטות אלה לא הובאו לידי ביצוע עד פרסום "הספר הלבן" (17 במאי 1939). הספר הלבן הציע, בין השאר, לחלק את ארץ ישראל לשלושה אזורים.

1. אזור חופשי לרכישת קרקע

2. אזור מוגבל

3. אזור בו תיאסר מכירת קרקעות ליהודים

בשלב זה של הרכישות עלה הרעיון של העברת אוכלוסיית הבדואים על מנת ליצור רצף קרקעי ולאפשר ריכוז החלקות הנרכשות לצורכי התיישבות ועיבוד. בסוף 1935 כתב חיים שטורמן: "התושבים הם חלק מהבדואים של שבט העיזוויה, 20-25 אוהלים בערך... אין זה מן הנמנע להעביר את החלק הגדול של תושבי מיסל לתוך מחנות הבדואים של עזוויה בסביבה הקרובה"²².

לאור הרכישות המתמשכות של אדמות העיזוויה, לא נותר עוד טעם, על-פי אנשי חברת "הכשרת הישוב" בחיפה, בהמשך ישיבת השבט במקומו. אנשי המשרד החיפני חזרו והציעו למוחמד זינאתי, ראש השבט, להעביר את אנשי השבט לעבר הירדן המזרחי, אל אדמות האמיר בשיר, שהיה קרובם של אנשי העיזוויה.²⁴

גישושים ראשונים נעשו ב-1937. מוחמד זינאתי נסע לעמאן כדי לדון עם האמיר עבדאללה ברעיון ולקבל ממנו אזרחות עבר ירדנית.²⁵ את יתרונות התוכנית מסכם י. וייץ ביולי 1938:²⁶

א. אם התוכנית הזו תתגשם יהיה זה המקרה הראשון בתולדות ההתיישבות שלנו, לפינוי קרקע... והעברת תושביה למקום אחר להתיישבות, שאם כי אותו המקום נחשב גם הוא על ארץ ישראל אבל התיישבות בו אינה קרובה.

ב. לאחר קבלת האדמה יהיה מקום לעוד יישוב אחד או שניים.

ג. שיהיו שולטים על שטח חשוב לאורך הירדן.

את יתרונות התוכנית מסכם גרנובסקי (גרנות) בארבע נקודות:

א. קונים בבת אחת שטח גדול.

ב. מפנים את הקרקע משכנים רעים.

ג. מיסל אל גיזל תהיה כולה שלנו ולא יהיו אחרים שיחזיקו בה.

ד. פרצדנט (תקדים) חשוב להעברת אוכלוסיין.²⁷

בעקבות טיעונים נחרצים אלה נתגלגלה התוכנית ויצאה לפועל במשך ראשית שנות 1940, אז הועבר כל שבט העיזוויה והמיסל אל קרקע חלופית שנרכשה עבורו בעבר הירדן המזרחי. עד פרסום "הספר הלבן" התנהלה גאולת עמק בית-שאן כסדרה. על אף המאורעות פנו ערבים תושבי העמק לנציגי "הכשרת הישוב" והציעו אדמותיהם למכירה. עמק בית-שאן נכלל במסגרת האזור האסור ופרסום "תקנות העברת הקרקע" (22.2.40) הביאו את פעולת "הכשרת הישוב" בעמק לכדי שיתוק. עדות לכך נמצא במכתבו של יוסף סטרומזה, עו"ד החברה, מנובמבר 1942 - "אין טעם להגיש בקשות להעברת איזה שטח שהוא במחוז בית-שאן היות והממשלה לא תאפשר כל העברת שטח קטן או גדול"²⁸. מדיניות הספר הלבן גרמה לדחיית ביצוע העברת שבט העיזוויה מאדמותיו ומאדמות המיסל עד שנת 1947.

תהליך גאולת האדמות הורכב מכמה שלבים: הראשון שבהם היה המשא ומתן לרכישתן. השלב השני היה שלב ההתקשרות והשלב השלישי היה שלב העברת הקרקע (הרישום בספר הקרקעות, תשלומי מסי בדל טאבו ועוד). השלב הרביעי היה שלב קבלת הקרקע, פינוי האריסים ועיבוד הקרקע. שלב זה היה קריטי בתהליך. הוא כלל הליכי שכנוע רבים, תשלום פיצויים נוספים לאריסים ומשפטים רבים שלא בכולם יצאה הקק"ל כמנצחת²⁹.

את הטיפול בנושא קבלת הקרקעות ותחילת עיבודן הטילה הקק"ל על עובדים מקומיים שלה. בעמק בית-שאן טיפלו בזאת חיים שטורמן מעין חרוד ומשה גולדנברג מבית אלפא. הטיפול היה ארוך ומייגע, ולאחר שרוכזו די קרקעות היתה כוונה להעבירם להחזקת משקי האזור עד אשר יוקמו עליהן נקודות התיישבות חדשות. רעיון זה העלה חנקין ב-1931 - "אם המשקים יסכימו לקבל את הקרקע הזאת מוטב, אך זה היה צריך להיות באותם התנאים שהעבודה האכסטנסיביית צריכה לעלות על הפסדים קטנים"³⁰. מלאכת כיבוש הקרקע היתה רגישה וכרוכה בסכנת נפשות. גואלי הקרקע היו יעד לפורעים. כך נהרגו שטורמן ושניים מחבריו בעלותם על מוקש ערבי בעת עבודתם ואף בגולדנברג ניסו הערבים להתנקש.

סיכום

גאולת אדמות בית-שאן לוותה בתהליך העברת שבטי הבדואים והפלחים לעבר הירדן. השבטים שפנו יושבו על קרקעות שנרכשו במימון המוסדות הציוניים (סה"כ 8000 דונם). כך יכולה היתה "הכשרת הישוב" להצהיר במצפון שקט כי "מכל הקניות באדמת העיזוויה לא הורחק אף אריס אחד"³¹.

את ראשית הרכישה ניהל יהושע חנקין. מאוחר יותר המשיך אותה פזנר נציג "הכשרת הישוב" בחיפה. משנפטר פזנר באמצע שנות ה-30, המשיכו אותה אנשי המשרד החיפני - עו"ד סטרומזה, צבי וולץ ואהרן דנין. ההנחיות וניהול מדיניות הרכישה וההחזקה הגיעו מיוסף וייץ - ראש מחלקת הקרקעות של הקק"ל.

תהליך גאולת האדמות של עמק בית-שאן הביא לתגובות קשות של העיתונות הערבית - "מפלצת הקרקעות ירדה על חזה הקרקעות הפוריות ביותר בארץ ישראל והתחילה למוץ את דמי בעליהן ולבלוע את הטובות שבחלקיהן. היא בולעת אחת אחרי השנייה בצמאון ובזללנות. הגדול באזורים שמפלצת זאת הציקה לו הוא אזור בית-שאן בו הוחלפו כפריו הערביים במושבות יהודיות..."³²

ואכן, המפעל הגדול של גאולת אדמות בית-שאן הביא להקמת 23 יישובים עבריים בגוש צפון שהבטיח את ההגנה על האגף המזרחי של הירדן מדרום לכנרת. עם זאת משמשת פרשה זו מודל לתופעות נרחבת בתולדות ההתיישבות הציונית:

1. זהו מודל להסדר מרצון של העברת אוכלוסין ויישובם באתר אלטרנטיבי. פינוי שבטי

- הבדואים נעשה בדרך של פיצוי כספי, רכישת קרקעות חלופיות והסדרים עם ראשי השבטים.
2. פרשיית גאולת אדמות עמק בית-שאן נחשבת כמודל לשינוי הכרעת ממשלת המנדט - הכרעה לרעת היישוב העברי.
 3. פרשיית גאולת אדמות עמק בית-שאן נחשבת כמודל לטיפול באדמות גבול. חשיבות מיוחדות ראו המוסדות הציוניים ברכישת הקרקע, על מנת לאבטח את האגף ההתיישבותי במקום מבחינה בטחונית.
 4. פרשיית גאולת אדמות העמק היא גם מודל לעבודת צוות נכונה תוך סיכונים בטחוניים רבים.
- על אף התארכות פרשת רכישת הקרקעות הרי שהיא שימשה דוגמא של רכישת קרקעות ויישובם באזור שוליים רגיש שאפשר את מבצע "חומה ומגדל" שהתבצע עליו.

הערות

1. Conder, C.R & Kitchner, *The survey of Western Palestine. Memoirs of Topography, Orography, Hydrography and Archaeology*, II, London 1882 , p. 113.
2. Schumacher, G., *Reports from Galilee*, Q. St., P.E.F., 1900, pp. 355-356.
3. French, *Reports of Agricultural Developments in Palestine*, 3. London 1932, pp. 34-35.
4. דוכן, מ', דיני קרקעות בארץ ישראל. תרפ"ה, עמ' 144.
5. Baumann, E., *Yon Galilaischem Meer "Kinauf Gem Jerusalem"*, Pal.5 Jahrbrich, 1906, pp. 127-128.
6. וייץ, י' מגילת האדמה פירות, הוצאת הקק"ל, ירושלים תשי"ב, עמ' 35.
7. דוכן, שם, עמ' 144.
8. זכרונות סעדיה פז, הוצאת בני המשפחה, חיפה תשכ"ג, עמ' 171.
9. יפה, א', "גאולת אדמות שבט העיזוויה והעברתו לעבר הירדן המזרחי" מחקרים בגאוגרפיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1992 (בהכנה).
10. ארכיון "הכשרת הישוב", תיק 231/9, בית-שאן, 13 באוקטובר 1938.
11. ניר, ד', אזור בית שאן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ב, עמ' 111-131.
12. שמעוני, י', ערביי ארץ ישראל, תל אביב 1947, עמ' 183; וכן גם וייץ י', בית שאן ובנותיה, אמנות, תל-אביב תרצ"ד, עמ' 23.
13. Canaan, T., "The SAGR Beduin of Besan", *J.P.O.S* Vol. 16, 1936, 13, pp. 21-32.
14. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל, קופסא 1561.
15. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל, מסמך החתום ע"י יוסף וייץ מ- 30.5.92.
16. ארכיון יד בן-צבי, תיק בית-שאן מסמך מה-11 בספטמבר 1938.
17. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 508 מה- 16.12.35.
18. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 656.
19. ארכיון "חברת הכשרת הישוב" תיק 23/19, בית-שאן, וכן הארכיון הציוני, תיקי קק"ל, קופסא 508 מה- 5.4.31.
20. ארכיון "חברת הכשרת הישוב", תיק 23/19, בית-שאן, מסמך מה- 29.1.29.
21. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 508, מסי יאא/פ"ב/828 מה- 9.2.31.
22. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 1435, מה- 12.11.42.
23. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 508, מכתב ח' שטורמן מה-30 בנובמבר 1935.
24. עפ"י עדותו של א' דנין למחבר, מאי 1979.
25. גולדנברג, מ', והקרן עודנה קיימת, ספרית פועלים, מרחביה. 1965, עמ' 109.
26. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 1184, מכתב י' וייץ מ-6 ביולי, 1938.
27. וייץ, בחבלי צהלה, שם, עמ' 141.
28. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 508, מה-30 בנובמבר 1935.
29. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 508, מה-29 ביוני 1931.
30. ארכיון "הכשרת הישוב", תיק 13/19, בית-שאן, מה-12 ביוני 1938.
31. הארכיון הציוני, תיקי קק"ל 5, קופסא 1732, מה-19 בינואר 1947 המצטט כתבה שפורסמה באל חוריה מה-11 בינואר 1947.